

«ԷԿՈԼՈԳԻԱ» ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ

«Էկոլոգիա» գիտության կողմից ուսումնասիրված հարցերի առաջին հիշատակումները կարելի է գտնել հին գիրնականների և փիլիսոփաների աշխատություններում: **Արիստոտելը** (Ք.ա. 384 – 322 մ.թ.ա.) իր «Կենդանիների պատմություն» աշխատության մեջ նկարագրել է իրեն հայտնի ավելի քան 500 կենդանիների, նրանց վարքագիծը և ուսումնասիրել կենդանիների իրենց միջավայրերում պահվածքի որոշող գործոնները: **Թեոֆրաստ Էրեսիացին** (Ք.ա. 371 – 280 թթ.) նկարագրել է հողի և կլիմայի ազդեցությունը բույսերի համայնքների կառուցվածքի վրա: **Պլինիոս Ավագը** (մ.թ. 23 – 79) իր 37 հատորանոց «Բնական պատմություն» աշխատությունում մանրամասն նկարագրել է կենդանիների և բույսերի տարբեր տեսակներ՝ ընդգծելով բնակավայրի դերը որոշակի օրգանիզմի ձևավորման և գոյության վրա:

Մինչ այս պահը տվյալներ են կուտակվում կենդանի օրգանիզմների և նրանց շրջակա միջավայրի փոխհարաբերությունների վերաբերյալ:

17–18–րդ դդ. Անգլո–իռլանդացի գիրնական **Ռոբերտ Բոյլը** (1627 – 1691) նպաստեց էկոլոգիայի վերաբերյալ փաստացի նյութերի կուտակմանը. նա հրապարակեց տարբեր կենդանիների վրա ցածր մթնոլորտային ճնշման ազդեցության համեմատական ուսումնասիրության արդյունքները. Ֆրանսիացի բնագետ **Ռենե Անտուան Ռոմուրը** (1683 – 1757) – լուսաբանել է սոցիալական միջավայրերի և աֆիդների կենսաբանության հարցերը, միջավայրերի փոխհարաբերությունները բույսերի հետ և պարզաբանել մեղունների ընդհանրում անհատների գործառույթները. Շվեյցարացի բնագետ **Աբրահամ Թրեմբլեյ** (1710 – 1784) – կենդանիների մեջ վերածնվելու կարողության հայտնաբերողը:

Ֆրանսիացի կենսաբան **ժորժ Լուի Լեվլեր դը Բուֆոնը** (1707 – 1788) առաջ քաշեց բույսերի և կենդանական աշխարհների միասնության և շրջակա միջավայրի պայմանների ազդեցության տակ տեսակների փոփոխականության գաղափարը: Շվեդ բնագետ **Կարլ Լիննեուսը** (1707 – 1778) ստեղծել է բուսական և կենդանական աշխարհի դասակարգման միասնական համակարգ և որպես սկզբնական կարեգործի սահմանել կենսաբանական տեսակները: Ֆրանսիացի գիրնական **ժան Բատիստ Լամարկը** (1744 – 1829) ապացուցեց, որ օրգանիզմի հարմարվողական փոփոխությունների և բույսերի և կենդանիների էվոլյուցիայի կարևորագույն պատճառը արտաքին միջավայրի պայմանների ազդեցությունն է: Բացի այդ, Լամարկն առաջինն էր, ով առաջարկեց կենսոլորտի հայեցակարգը որպես կենդանի օրգանիզմ–

ներով բնակեցված մեկ փարածություն, («կենսոլորտը»: փերմինն ինքնին նա չի օգտագործել): Անգլիացի քահանա և գիտնական **Թոմաս Մալթուսը** (1766 – 1834) սպացուցեց, որ Երկրի բնակչության աճը երկրաչափական է, իսկ նյութական բարիքների, առաջին հերթին գյուղատնտեսական ասրանքների աճը թվաբանական է, այսինքն՝ սննդի պակասը կարգավորող գործոնն է:

Էկոլոգիայի զարգացման երկրորդ փուլը նրա ձևավորումն է որպես ինքնուրույն գիտություն: Այն սկսվում է 60-ականների երկրորդ կեսից: XIX դ. և շարունակվում է մինչև 50-ական թթ. XX դար 1866 թվականին գերմանացի կենսաբան **Էռնստ Հեկելը** (1834 – 1919) առաջարկել է առանձնացնել էկոլոգիան որպես անկախ գիտություն: 1877 թվականին գերմանացի հիդրոկենսաբան **Կառլ Ավգուստ Մոբիուսը** (1825 – 1908) ներկայացրեց **կենսացենոզ** հասկացությունը՝ օրգանիզմների բնական համակցություն շրջակա միջավայրի որոշակի պայմաններում: **Չարլզ Դարվինը** (1809 – 1882) հայրնաբերել է օրգանական աշխարհի էվոլյուցիայի հիմնական գործոնները:

Էկոլոգիայի՝ որպես ինքնուրույն գիտության զարգացմանը նպասպել են նաև ռուս գիտնականները: **Նիկոլայ Ալեքսեևիչ Սևերցովը** (1827 – 1885) հավաքեց հսկայական փաստացի նյութեր Կենտրոնական Ասիայի և Պակտարկտիկական փարածաշրջանի էկոհամակարգերի մասին և մարնանշեց Եվրոպական Ալպերի և Տյան Շանի կենդանական աշխարհի միջև փարբերությունների պարձառները: Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր **Կարլ Ֆրանցևիչ Ռուլյեն** (1814 – 1858) շեշտեց կենդանի օրգանիզմների էվոլյուցիան ուսումնասիրելու և կենդանիների կյանքը, զարգացումը և կառուցվածքը բացատրելու անհրաժեշտությունը՝ կախված նրանց սպրելավայրի փոփոխություններից: **Վասիլի Վասիլևիչ Դոկուչանը** (1846 – 1909), ռուս երկրաբան և հողագետ, սրեղծել է հողի մասին ուսմունքը որպես ինքնուրույն բնական մարմին, հայրնաբերել հողերի առաջացման և բաշխման հիմնական օրենքները: Նրա աշխատանքները հիմք են հանդիսացել գեոբուսաբանական հետազոտությունների համար, հիմք են դրել լանդշաֆտների ուսումնասիրությանը և իրթան են հանդիսացել բուսականության և հողի փոխհարաբերությունների լայնածավալ հետազոտությունների համար:

20-րդ դարի սկզբին: Ամերիկացի գիտնականներ **Չարլզ Քրիստոֆեր Ադամսը** (1873 – 1955) նպասպել է էկոլոգիայի՝ որպես անկախ գիտության զարգացմանը: Նա հիմնավորել է գիտելիքի հատուկ ճյուղի՝ ագրեգատային էկոլոգիայի նույնականացումը, որի ուսումնասիրության առարկան որոշակի փաքսոնոմիկ միավորն է՝ հիմնված ընդանեկան ազգակցական կապի վրա (մեղվի փեթակ, իշամեղունների գաղութ և այլն): **Վիկտոր Էռնեստ Շելֆորդը** (1877 – 1968) (ներդրել է «բիոմ» հասկացությունը, որը նշանակում է բնական գոյի հատուկ բույսերի և կենդանիների պոպուլյացիաներով, ուսումնասիրել

է ցամաքային համայնքներում օրգանիզմների փոխազդեցությունը, կլիմայի ազդեցությունը համայնքների վրա, ձևակերպել է հանդուրժողականության օրենքը):

Բրիտանացի կենդանաբան և էկոլոգ **Չարլզ Էլթոնը** (1900 – 1991), բնակչության էկոլոգիայի հիմնադիրներից մեկը, առաջարկեց փրոֆիկ շղթայի օղակներում բնակչության չափի փոփոխությունը պարկերել բուրգի փեսքով: Գերմանացի կենդանաբան **Ռիխարդ Հեսսեն** (1868 – 1944) ուսումնասիրել է կենսամիջավայրերի ձևավորումը կենսաբանական և սբիոտիկ գործոնների ազդեցության փակ: Դանիացի բուսաբան **Քրիստեն Ռաունկ-իաներ** (1860 – 1938), բույսերի կյանքի ձևերի ամենաարարածված համակարգի հեղինակ, որը ընկած է բուսականության լանդշաֆտային-կենսաբանական աշխարհագրության հիմքում: Համակարգը հիմնված է նորացման օրգանների փեղադրման և ձևեռային պաշտպանության բնութագրերի վրա:

Էդուարդ Սյուզը (1831 – 1914), ավստրիացի երկրաբան, 1875 թվականին առաջարկեց ներմուծել «**կենսոլորտ**» փերմինը, երկրագնդի մակերևույթի ամենակարևոր ձևերը բերեց համահունչ համակարգի և օրինական կապ հաստատեց ծովերի, օվկիանոսների ժամանակակից բաշխման միջև, մայրցամաքներ և լեռնաշղթաներ՝ երկրի երկրաբանական պատմությամբ:

Էկոլոգիայի զարգացման նոր քայլը ռուս երկրաբանիկոս **Վլադիմիր Իվանովիչ Վերնադսկու** (1863 – 1945) կողմից կենսոլորտի ուսմանքի սրեղծումն էր, կենդանի նյութի հարկությունների և գործառոյթների նկարագրությունը և շրջակա միջավայրի ձևավորման հարուկ գործառոյթի սպացոյցը, որի շնորհիվ կենդանի օրգանիզմները ակտիվորեն մասնակցում են իրենց բնակության վայրի ձևավորմանը:

1935 թվականին անգլիացի բուսաբան և էկոլոգ **Արթուր Թանալին** (1871 – 1955) առաջարկել է «էկոհամակարգ» փերմինը, որը նշանակում է փվյալ բիոտոպում ապրող օրգանիզմների ամբողջությունը, որը, նրա կարծիքով, հենց համակարգ է իր բաղկացուցիչ փարրերով, մեկ միասնական պատմությամբ և համակարգված զարգացման ունակությամբ:

1940 թվականին (այլ աղբյուրների համաձայն՝ 1942 թվականին) ռուս և իտրիդային գեոբուսաբան, անտառագետ և ակադեմիկոս **Վլադիմիր Նիկոլանիչ Սուկաչևը** (1880 – 1967) առաջարկել է «**բիոգեոցենոզ**» փերմինը ցամաքային էկոհամակարգերի համար: Նա համարվում է կենսաերկրյացեոլոգիայի գիտության հիմնադիրը:

Էկոլոգիայի զարգացման երրորդ փուլը սկսվել է XX դարի 50-ական թվականներին և շարունակվում է մինչ օրս: Այն ներկայացնում է էկոլոգիայի փոխակերպումը կենսաբանական գիտությունից և ներառում է ոչ միայն կենդանի բնության մեջ փոխազդեցությունների և փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունն, այլև մարդու ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա

իր գործունեության տարբեր ոլորտներում, բնության և մարդուն շրջապատող միջավայրի պաշտպանությունը:

Ամերիկացի էկոլոգ **Յուջին Օդումը** **էկոլոգիան** անվանել է բնության կառուցվածքի և գործառույթների գիտություն (1975):

Ներկայումս էկոլոգիան սերտորեն կապված է այնպիսի գիտությունների հետ, ինչպիսիք են կենսաբանությունը, աշխարհագրությունը, երկրաբանությունը, քիմիան, ֆիզիկան, մաթեմատիկան, տնտեսագիտությունը, բժշկությունը, սոցիոլոգիան և մի շարք այլ գիտության ճյուղեր: